

Begravenissen in Ghana

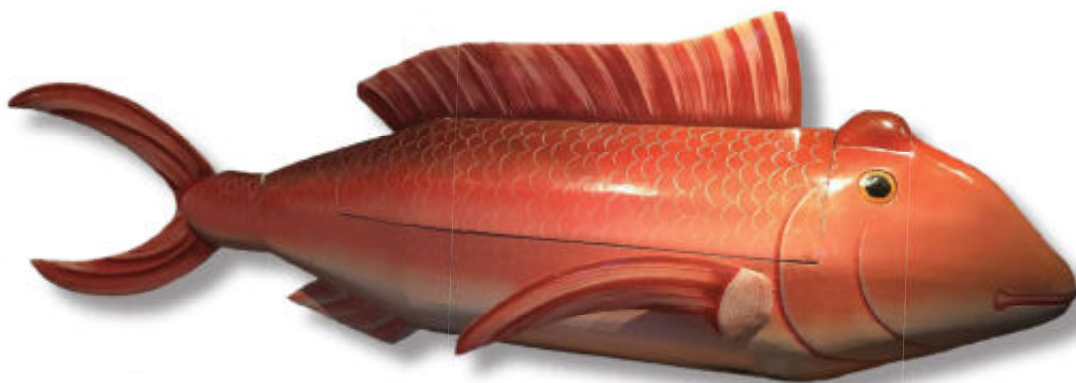
Een feest voor de doden

Een begrafenis in Ghana is een waar evenement. Grote drommen mensen in vaak speciale begrafeniskledij zie je al van verre aankomen. Tribunes, gehuurde auto's en zelfs ambulances horen bij de entourage.

Bij de Ga, een etnische groep die in en rond de hoofdstad Accra leeft, zijn de lijkkasten heel bijzonder. Het is daarom niet verwonderlijk dat deze kleurrijke, figuratieve kisten in veel musea te zien zijn.

In dit artikel beperk ik mij tot enkele aspecten van de begravenissen bij de Ashanti en de Ga. Mijn persoonlijke ervaringen, die ik in dit artikel vermeld, dateren uit 2001.

'Een feest voor de doden' wordt het begrafenisritueel in Ghana wel genoemd. Het belangrijkste 'feest' uit iemands leven. Alles wordt uit de kast gehaald om het er maar groots te laten uitzien. Het is ook een kostbare aangelegenheid, die tussen de drie en zeven dagen duurt. De feestelijkheden gelden voor iedereen, arm of rijk, voor mensen die heel erg gewaardeerd werden tijdens hun leven, maar ook voor de minder succesvollen uit de samenleving. Een dergelijke

Doodskisten in de vorm van een adelaar (British Museum) en een vis (Tropenmuseum, Amsterdam).

(foto Anja Ditzel)

De adelaar is in 2000 gemaakt in de werkplaats van Paa Joe in Teshi nabij Accra. (©The Trustees of the British Museum)

begravenis bewijst dat de dode iemand was. Zo hoeft de familie van iemand, die niet gezien was, zich niet te schamen voor dit familielid. Het lijkt in zo'n geval wel een collectief ontkennen van de realiteit (Geest, 1990).

Een chieft gedragen in zijn palankijn tijdens het Bakatue festival bij de start van het visseizoen in de Elmina regio. (foto Rachel Zack 2010)

De aard en duur van de rouwplechtigheden hangen af van de welstand van familie. Hoewel het de gewoonte is dat de gasten een bijdrage leveren, dekken deze giften bij lange na niet de kosten.

De historie van het begraven in Ghana

In Ghana leven meerdere etnische groepen die we rekenen tot de Akan, zoals de Ashanti, de Fante en de Ga. In totaal zijn er 63 etnische groepen bekend.

De Ashanti zijn altijd de grootste en belangrijkste bevolkingsgroep in Ghana geweest, met momenteel ongeveer 11 miljoen mensen. De koning ('Ashantihene') heeft ook vandaag de dag nog veel aanzien en invloed. Het lijk van een overleden

Ashanti-koning kreeg vroeger een bijzondere behandeling en het was gebruikelijk dat echtgenotes en hoogste bedienden het een eer vonden de vorst in de dood te vergezellen. Anderen, zoals krijgsgevangenen, criminelen en toevallige passanten hadden hierin geen keuze. Het lijk van de koning werd in een kist met gaten, gemaakt van het wortelhout van de katoenboom (*Bombax ceiba*, Kapok) in een kuil op stutten geplaatst, zodat de lichaams-sappen konden weglopen. Na 80 dagen werd het lijk van de koning, dat al die tijd bewaakt werd door wachters, opgegraven en werden de koninklijke botten schoon geschraapt door speciale dienaren, de 'asokwafó'. De botten, omhangen met de talismannen van de koning, werden vervolgens bijgezet

in het koninklijke mausoleum (Müller & Ritz-Müller, 2000).

De Ga, een groep van ongeveer 600.000 mensen, leven voornamelijk in en rond Accra. Ze kennen sinds de stichting van hun koninkrijk, de Ga State, in 1510 een reeks koningen. De huidige koning is Nii Tackie Tawiah III. De koning, de Ga Mantse, woont in Kaneshie (een wijk in Accra) en wordt benoemd voor het leven. Elke stad of wijk heeft zijn eigen koning, ook wel subchieft genoemd. Zij hebben in hun gebied veel zeggenschap en aanzien (Ga volk, z.j.). De Ga Mantse staat aan het hoofd van verschillende koninklijke families.

De Ga zijn of christelijk of hangen een traditionele religie aan. Deze laatsten geloven dat geesten wonen in alle dingen die de almachtige ('Nyomo') geschapen heeft. De Ga menen dat ze via priesters contact kunnen maken met de geesten. De hoge priesters ('Wulomo') worden door de Ga zeer gerespecteerd. De Wulomo treden ook op als medicijnman, ze werken met kruiden en rituelen en treden in contact met voorouders. De Ga geloven in reïncarnatie van de geest ('Susuma') (Ga volk, z.j.).

Draagstoelen voor de chiefs

Bij veel Akan volken is het gebruikelijk dat chiefs in het openbaar gedragen worden in een bootvormige palankijn (draagstoel). De Ga onderscheiden zich van andere Akan volken door hun figuratieve draagstoelen. Een Ga-chieft, wiens clan een leeuw als totemdier heeft, gebruikt een draagstoel in de vorm van een leeuw. Etnologe Margareth Field (1961) meent dat de Akan draagstoelen in Accra geïntro-

Een tekening van een 'koning in een figuratieve palankijn' gemaakt door de toen in ruste zijnde beroemde grafkistenmaker Aata Oko.

duceerd zijn door de Akwamu, die sedert de 17e eeuw in Ghana wonen. In de loop van de 19e eeuw, toen de Ga delen van de militaire organisatie van de Akwamu overnamen, namen ze ook het gebruik van palankijnen over. Voor die tijd droegen de Ga hun chiefs op de schouders. Er zijn geen bronnen bekend waarin staat wanneer de Ga met het gebruik van palankijnen in de vorm van hun familiesymbolen zijn begonnen. Regula Tschumi trof slechts een korte vermelding in de 'Gold Coast Independent' van 1925 waarin vermeld stond dat de koning van Accra rond die jaren een draagstoel in de vorm van een olifant gebruikte (Tschumi, z.j.).

De totem en familiesymbolen zijn geassocieerd met de

geschiedenis en voorouders van de clan. De clansymbolen op de palankijn verzekeren de koning, als hij hierin wordt gedragen, van bescherming door de geesten en voorouders en geven hem aanzien.

Zo'n palankijn, in de Ga-taal 'okadi akpakai' genoemd, wordt voor het eerst gebruikt bij de installatie van een chieft (Figurative palanquin, z.j.). Na de installatie wordt hij als een van de regalia (koninklijke waardigheidstekens) verborgen en komt slechts tevoorschijn bij belangrijke gebeurtenissen als audiënties ('durbars') en het Homowo festival (voor het begin van het regenseizoen in mei als de gewassen geplant worden).

Tijdens haar onderzoek naar de figuratieve begrafenisbussen van de Ga ontdekte Tschumi

(z.j.) dat, in tegenstelling tot wat men altijd gedacht heeft, een koning niet in zijn draagstoel begraven wordt, maar in een kopie daarvan. De draagstoel blijft op een geheime plek bewaard als onderdeel van de regalia.

Begrafenisgewoontes

Dikwijls gebeuren er in onze ogen bizarre dingen tijdens een begrafenis van de Ashanti. Personen raken in trance en soms is er een pantomime voorstelling (Geest, 1990). De aanwezigheid van toevallig langskomende bezoekers (ook toeristen) wordt erg op prijs gesteld. Het hoogtepunt van een traditionele begrafenis vindt vaak op zaterdag plaats, van een christelijke op zondag met een kerkdienst (R.Tschumi, pers.comm. jan. 2017). Alle gasten worden verwacht in hun mooiste kleding en waardevolle gouden sieraden.

Voorouderverering

Zowel bij de Ashanti als bij de Ga neemt voorouderverering een belangrijke plaats in. Wie zonder behoorlijke begrafenis heengaat, is gedoemd om rusteloos te blijven ronddolen en hij of zij kan dan aan de overlevenden schade berokkenen. De verwanten is er daarom veel aan gelegen de doden een 'behoorlijke' begrafenis te geven. De nakomelingen verzorgen hun voorouders en geven hen alles wat ze in het dodenrijk nodig hebben. Als tegenprestatie schenken de voorouders zegen, voorspoed, gezondheid en vooral kinderen. Bij elke maaltijd gedenkt

Links: Een 'stool', waarin de ziel van de dode zou huizen. (foto Anja Ditzel)

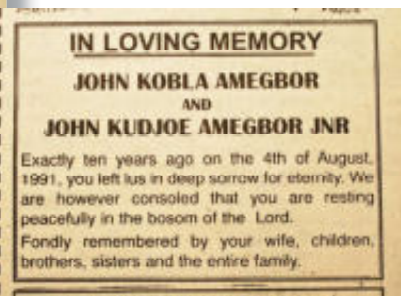
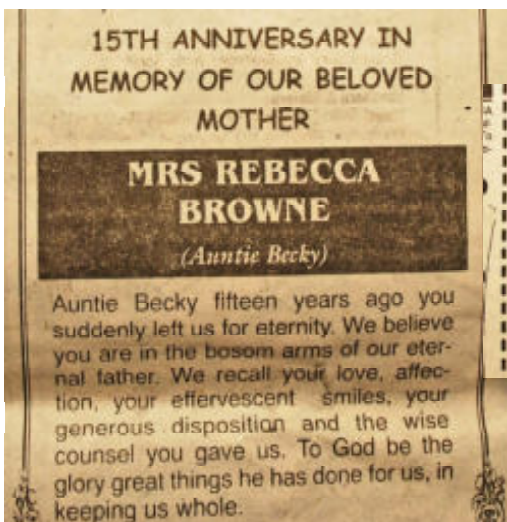
Rechts: Het maken van een traditionele 'stool' voor een meubelwerkplaats in de omgeving van Kumasi. (foto Pim Smit)

men de overledenen en zetten wat eten en drinken voor hen opzij. Nakomelingen proberen via waarzeggers en orakels de wensen van de voorouders te vernemen (Müller & Ritz-Müller, 2000).

Bij de Ashanti wordt de 'stool', de zetel van de voorouders, bewaard in voorouderhuizen. De 'stool' wordt zwart gemaakt met een mengsel van roet en eieren en vaak ook met buskruit besprenkeld. Daarna wordt een ram geslacht, zijn bloed wordt eerst over de in te wijden zetel gesmeerd en daarna over de andere zetels.

In deze 'stoelen' zouden de zielen van de doden huizen en daarom worden deze zetels met veel egerds bejegend.

Eens per jaar worden de voorouders bedankt voor hun hulp in het afgelopen jaar en worden de plannen voor het komende jaar bekend gemaakt. De verjaardag van de overledene, met name na het eerste jaar, wordt vaak gevierd. Wie het zich kan permitteren geeft een feest, waarbij de overledene in het middelpunt staat (Müller & Ritz-Müller, 2000). Zijn wij in Nederland gewend om een rouwadvertentie te plaatsen na het overlijden van een persoon, in Ghana wordt een dergelijke advertentie jaarlijks in de krant herhaald. Na 7 jaar wordt vaak nog een festiviteit georganiseerd om de dode te herdenken. Dit gebruik is terug te voeren op de oude gewoontes en voorouderverering.

Herinneringsadvertenties uit de Ghana Daily Graphic van 4 augustus 2001. Overledenen worden zelfs na 15 jaar nog herdacht (foto's auteur)

Begrafeniskisten

Voor de Ga in de 19e eeuw gekolonialiseerd werden,

werden de gewone burgers in doeken of matten onder hun huis begraven (Uhl, 2016). Dit gebruik hield hiermee samen dat de Ga geloven dat de ziel van een overledene later naar zijn graf terugkeert. Wie bij zijn huis begraven is, vindt zijn weg terug naar zijn familie. Onder invloed van het christelijke geloof werden de doden niet meer in doeken, maar in kisten begraven op een begraafplaats.

Vanaf het midden van de 20ste eeuw begon bij de Ga, aanvankelijk alleen bij de rijken, later ook bij de gewone mensen, de gewoonte in zwang te komen dat de familie de overledene liet begraven in een ornamentale doodskist. Maar in tegenstelling tot de begrafenis-kisten voor de chiefs, die verbonden zijn met de totem van de clan, wordt het ontwerp van een kist voor de gewone man ontleend aan dagelijkse voorwerpen, doorgaans iets waarmee de overledene tijdens het leven een specifieke binding had (Uhl, 2016). De nabestaanden kiezen als onderwerp voor de kist bijvoorbeeld een auto, vliegtuig, ui of slang. Eigenlijk is elk onderwerp mogelijk. Tschumi (z.j.) toont in haar proefschrift aan dat er een directe relatie is tussen de figuratieve kisten van nu en de rijk versierde draagstoelen

In het Westen worden de kisten gezien als hedendaagse Afrikaanse kunst.

Van boven naar beneden: een doodskist in de vorm van een vliegtuig (nog zonder vleugels) van Ghana Airways (in 2001 'beroemd' om zijn vertragingen, inmiddels failliet); een limousine; een sportschoen van Nike (Brooklyn Museum 2000) en van een ui en een Mercedes (Wereldmuseum, Rotterdam AFRIKA010)

en de begrafeniskisten van de koningen. Een van de eersten die de ornamentale doodskisten voor niet-koninklijke personen maakte was Kane Kwei (1922-1992). Paa Joe, een neef van Kane Kwei, heeft het vervaardigen van de ornamentale doodskisten overgenomen en tegenwoordig zijn er meerdere werkplaatsen in Accra te vinden.

Tschumi (z.j.) noemt Ataa Oko als 'uitvinder' van de figuratieve begrafeniskisten, hij zou dit soort kisten al maken vanaf 1945.

De bijzondere kisten kosten minimaal \$400 US, hetgeen gelijk is aan een gemiddeld jaarinkomen in Ghana. Daar komen nog de kosten bij van het eten en drinken dat dagenlang aan de vele gasten aangeboden wordt. Er moet vaak

maanden of langer gespaard worden voordat de begrafenis kan plaatsvinden. De overledene ligt tot die tijd in een vriescel. Niet zonder reden stellen Beckwith en Fisher (1994) in een artikel in *National Geographic*: 'The hardest struggle in life is to make enough income to support the funeral celebration'.

Rouwkleding in diverse kleuren

De kleur van de kleding, bij de Ashanti rood, oranje en zwart, vertelt ons iets over de relatie tot de dode. De meest naaste familieleden, zoals de weduwen, dragen rode kleding, bij de rijken versierd met prachtige gouden sieraden (Müller & Ritz-Müller, 2000).

Bij de Ga is, bij niet christelijke begrafenissen, het rood voor koninklijke personen, wit voor

oude mensen en wit of blauw voor priesters. Bij christelijke begrafenissen dragen alle mensen zwarte rouwkleding (R.Tschumi, persoonlijke communicatie 1 jan. 2017).

Adinkra-figuren

Vaak zijn de stoffen voor begrafeniskleding bedrukt met abstracte figuren, die een symbolische betekenis hebben. Deze Adinkra-figuren komen oorspronkelijk uit Gyaman, een voormalig koninkrijk in het tegenwoordige Ivoorkust. Volgens de Ashanti-overlevering was Adinkra de naam van een koning in Gyaman (Nana kofi Adinkra). Nana Adinkra werd verslagen en gevangen genomen bij een aanval door de Ashanti, omdat de Gyamani de heilige 'Gouden Zetel' van de Ashanti gekopieerd hadden. Toen Nana Adinkra naar Ku-

Een bezoek aan een werkplaats voor grafkisten

Tijdens ons verblijf in Accra waren we in de gelegenheid een werkplaats te bezoeken waar ornamentale begrafeniskisten worden gemaakt. Het was een bijzondere ervaring te zien hoe met heel eenvoudige gereedschappen, zoals een beitels, hamer en handzaag, en veel geduld deze kisten van talloze kleine

aan elkaar gemaakte stukjes hout (meestal het zachte en goedkope Wawa-hout [*Triplochiton scleroxylon*], soms het duurzame Mvuli-hout [*Milicia excelsa*]) gemaakt worden. Dat betekent eindeloos schuren, plamuren en schilderen.

De uiterst vriendelijke eigenaar van de werkplaats leidde ons rond en we werden aan de werknemers voorgesteld. Hij vertelde dat er veel vraag was naar de kisten en dat ze, behalve voor lokaal gebruik, naar vele landen geëxporteerd worden voor musea, maar ook voor Ghanezen die elders op de wereld wonen.

Het symbool met de gekruiste ceremoniele zwaarden van de koning verwijzen naar de autoriteit van de regering (Owusu, 2002).

Nyame, het hoogste symbool met de betekenis 'God is allesomvattend' (Owusu, 2002).

Het stempelen van Adinkra-symbolen. De stempel, gemaakt van een kalebas, draagt het symbool Dwennimen, horens van een ram; 'zelfs een krachtig iemand moet soms nederig zijn' (Owusu, 2002).

masi, de hoofdstad van het Ashanti-rijk, werd gevoerd, droeg hij met symbolen bedrukte kleding, hetgeen geïnterpreteerd werd als een manier om zijn verdriet uit te drukken over het feit dat hij meegenomen werd naar Kumasi. De Ashanti hebben het afbeelden van de traditionele symbolen van de Gyamani overgenomen (Koutonin, 2013 en MacDonald, z.j.).

Maar in het Twi, de taal van de Akan, betekent Adinkra ook 'goodbye' of 'farewell'. Daarom wordt de met Adinkra-symbolen bedrukte kleding speciaal bij begrafenissen gedragen.

Tegenwoordig wordt de 'Adinkra-kleding' niet meer exclusief gedragen door de Ashanti. Ook andere etnische groepen dragen deze kleding en niet alleen bij begrafenissen, ook bij allerlei andere festiviteiten en sociale gebeurtenissen.

Overbrengers van boodschappen

Er zijn ongeveer 400 Adinkra-symbolen bekend. Ze zijn overbrengers van bepaalde boodschappen. Vaak verbeelden ze spreekwoorden (Koutonin, 2013 en MacDonald, z.j.). De motieven worden ook toegepast op muren, aardewerk en meubels.

guusvandenb@yahoo.com

Bronnen

- Beckwith, C. and Fisher, A. (1994). *National Geographic* sept. 1994.
- Cabbinah, J. (1999). *Ghana, Praktisches Reisehandbuch*. Frankfurt: Peter Meyer Verlag
- Fantasy coffin (z.j.) *In Wikipedia*. Geraadpleegd november 2016, van https://en.wikipedia.org/wiki/Fantasy_coffin
- Field, M.J. (1961). *Religion and Medicine of the Ga people*. London, New York: Oxford Univ. Press
- Figurative palanquin (z.j.) *In Wikipedia*. Geraadpleegd november 2016, van https://en.wikipedia.org/wiki/Figurative_palanquin
- Ga volk (z.j.) *In Wikipedia*. Geraadpleegd november 2016, van [https://nl.wikipedia.org/wiki/Ga_\(volk\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Ga_(volk))
- Geest, S. van der (1990). *Culturele tranen op begrafenissen in Ghana*. In: Klashorst, P. van de (ed.) *Dodendans: ontdekkingsreis rond de dood in verschillende culturen*. Amsterdam: Koninklijk Instituut voor de Tropen
- Koutonin, M.R. (2013) *63 African Symbols for Creative Design*.

- Geraadpleegd november 2016, <http://www.siliconafrika.com/african-symbols-for-creative-design/>
- MacDonald, J. (z.j.) *West African Wisdom: Adinkra Symbols & Meanings*. Geraadpleegd november 2016, <http://adinkra.org/htmls/adinkra/pemp.htm>
- Müller, K.E. en Ritz-Müller, U. (2000). *Soul of Africa: Magie van een continent*. Keulen: Könemann
- Owusu, H. (2002). *Symbolen van Afrika*, Hoevelaken: Uitgeverij Verba BV
- Tschumi, R. (z.j.) *Die figürlichen Sänften und Särge der Ga im Süden Ghanas*. Zusammenfassung und Forschungsergebnisse der Dissertation. Geraadpleegd november 2016, <https://www.regulatschumi.ch/de/publikationen/dissertation>
- Uhl, J. (2016). *Die Pracht des Abschiedsnemens: Einsichten in die Bestattungsriten der Ga*. Ein Interview mit Dr. phil. Regula Tschumi, *Drunter&Drüber* 3, 2016 p.8-12